

המחנך והרב

הרב שלמה אבינר

אני שמח מאוד להיפגש עם ציבור חשוב זה. להיות מורה או גננת, זו אחריות גדולה ועבודה קשה. לכן, אם אוכל לתרום משהו, מה טוב.

בודאי צודקת ההגדרה שביחס להלכה אין מה להתחכם. אבל במה שנוגע לשאלות חינוכיות ושילובם של אנשי הלכה ופותרונם, העניין אינו כל כך קל. חינוך הוא נושא אחד, והלכה היא נושא שני. לא מפני שאדם הינו תלמיד חכם גדול, הוא בהכרח מחנך. אמנם יש רבנים שהם גם מחנכים, אבל אנחנו מתייעצים איתם לא מהפן הרבני שבהם אלא מהפן החינוכי שבהם. הלואי וכל המחנכים היו תלמידי חכמים גדולים, זה היה מצעיד את כל המדינה כמה צעדים קדימה. לא ניתן להתייעץ ביחס לשאלות רפואיות עם רב, שהרי הוא אינו רופא. ייתכן רופא שהוא גם תלמיד חכם. הלואי וכל הרופאים יהיו תלמידי חכמים. אבל אלה שני מקצועות לחד. ייתכן גם רב כלכלן, רב פוליטיקאי, אך הוא אינו פוליטיקאי מכח תורה, אלא הוא גם פוליטיקאי וגם רב. כמו כן, לכאורה, מחנך הוא מקצוע שלומדים ומתנסים בו, ותלמיד חכם הוא מקצוע אחר.

כל רב הוא מחנך

אמנם כל תלמיד חכם בעל כורחו הוא גם מחנך, ללא הרף שואלים אותו ודוחפים אותו לקלחת. חלק מזמנו הוא גם גננת של מבוגרים הרבים ביניהם, וחלק מזמנו הוא עובדת סוציאלית, הוא מין "כולבוניק" מכובד מאוד. ודאי, באופן טבעי הוא גם עוסק בענייני חינוך. אך לא די בכך, כי בחינוך יש הרבה התמחויות, ומי שמתאימה להיות גננת, לא בהכרח מתאימה להיות מורה וכדומה. יש הרבה צדדים בחינוך. מה שהרב רכש ניסיון בתחומי חינוך מסוימים, אינו מקנה לו יתרון בתחומים אחרים. ובכל זאת אין תחום החינוך דומה לתחומים אחרים כרפואה או כלכלה. בסך הכל, כל היהדות היא ספר חינוך.

כל התורה היא חינוך

יש קושיה ידועה: יש לכם ביהדות ספר על חינוך? בתנ"ך יש כ"ד ספרים, היש ספר אחד

על חינוך? או במשנה, "מסכת חינוך"? או בגמרא "מסכת חינוך", האם הראשונים כתבו ספר על חינוך? לא. הכיצד? יש בספרייתנו אלפי ספרים, ואין ספר אחד על חינוך? והתשובה היא: כל הספרים זה חינוך.

הרמב"ם בהתחלת מורה נבוכים מגדיר: התורה היא ספר להישיר ראשונים ואחרונים. על כל התורה אפשר להסתכל כעל מסכת חינוכית אחת. אף על פי שהיא אינה מנוסחת בצורה שיטתית כספרים המקובלים בעולם החינוך, בכל זאת היא מסכת חינוכית.

בין חינוך למדע

ידועה החלוקה המפורסמת של המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב התורה פרק י"ד) בין שני סוגי מדעים. יש מדעי הטבע של הכרת המציאות, ויש מדעים חינוכיים-מוסריים-רוחניים. יש מדעים תיאוריים-דסקרפטיביים, ויש מדעים נורמטיביים-ערכיים, המבררים לא מה שיש אלא מה שצריך להיות. חכמה בגויים בתיאור המציאות — תאמין. תורה בגויים — אל תאמין. אנחנו יותר טובים מהם. מצד שני החינוך ניסה בדורות האחרונים להיפך למדע. מדע הוא דבר המבוסס על ניסויים ותצפיות. לקחו אלף ילדים ניסו דבר מסוים ובחנו את התוצאות. לקחו אלף ילדים אחרים ניסו דבר אחר והיו תוצאות אחרות. במשך השנים הרבה ניסיון הצטבר.

ניסיון זה כבר דבר מדעי פחות או יותר. אך גם זה אינו פשוט. כי הניסיון צריך פירוש ופיענוח. בפילוסופיה של המדע יודעים שלא קיימת עובדה ערומה כשלעצמה, אלא רק עובדה עם פירושה.

האידיאל החינוכי

למשל, אנו רוצים לחנך כדי שיהיה ילד נורמאלי. מה המובן של נורמאלי? בעיה קשה. האם ילד עם מתחים הוא ילד נורמאלי? לא. אבל ייתכן ילד עם מתחים מפני שאסור לעשות דברים מסוימים והוא מתגבר ואינו עושה. האידיאל הוא להיות בהרמוניה פנימית. וילד זה טרם הגיע לאידיאל הזה. הוא תואם להגדרה ש"בשמונה פרקים" (פרק ו') הכובש את יצרו, ואינו החסיד המעולה, הוא חי במתחים.

הפסיכולוגיה החינוכית רואה בתור מגמתה הראשית להמיס את המתחים הקיימים בין המרכיבים השונים שבאישיות, והרי אדם ירא שמים חי במתח מסוים, כיוון שיש איסורים ויש חיובים.

איזה דמות חינוכית אני רוצה, איזה טיפוס אני רוצה?

החינוך הוא אינדיפרנטי, לא איכפתי, הוא יכול לשמש למה שרוצים. על פי תיאוריות מסוימות מגמת החינוך היא לבנות אדם שישתלב במערכות הקיימות בצורה הטובה ביותר והמוצלחת ביותר. אבל מי יקבע מהו האידיאל הרצוי, תורת החינוך אינה יכולה להשיב על שאלה זו. האם אני רוצה אדם אינטלקטואל או אני רוצה אדם מוסרי? בימי הביניים האידיאל היה האביר או שמה הנזיר? אצלנו היה אידיאל של חלוץ, אך אחרי שהתבטאו "חלוץ טיפש", אולי אני רוצה תלמיד חכם? או חלוץ תלמיד חכם? האם אני רוצה אדם

מסורתי שנאמן לרבותיו, או שמה אדם עם חוש ביקורת ורחב אופקים, חייבים להחליט. או שמה אני רוצה את הכל גם יחד? אי אפשר לדחוף כל כך הרבה בתוך ילד, וגם אם נצליח, תחזור בעיית הדגשים.

חייבים להשיג תשובה לשאלה: מה הטיפוס האידיאלי החינוכי שאני מציב לפניי, זה קודם לטכניקות של החינוך, לשיטות החינוך, לדרכי ההוראה, ולציוד שנמצא בארון. על מי נאמר כזה ראה וקדש? ביחוד נוער בגיל תיכון, בגיל ההתבגרות — קשה מאוד לחנכו רק על ידי הגדרות מופשטות תיאורטיות שבספרים, הוא צריך "כזה ראה וקדש". לפעמים מדריך בבני עקיבא הוא בעל השפעה מכרעת בנידון יותר מן המורה, מה שכמובן אינו מבטל את מעלתם של המורים.

תיאוריה וניסיון

בקיצור, יש בחינוך צדדים ניסיוניים, שהם הצטברות מידע, שאלה דברים מתוך חתירה למדעיות. על כגון זה אומרים הפוסקים: אי אפשר להכחיש את המוכחש, אי אפשר להכחיש את המציאות. גם אם יפסקו שהשמש שקעה, והיא לא שקעה, אי אפשר יהיה לשנות את המציאות.

ויש גם הרבה דברים שהם השקפות עולם: איזה סוג אדם אני רוצה, מה ההדגשים, מה חשוב ומה לא חשוב, אלו דברים, שכל שאדם שקוע בתורה, יותר הוא יודע אותם.

סינון תיאוריות הגויים

בתיאוריות החינוכיות ממקור הגויים לא הכל שקר, מה שאמרו חז"ל "תורה בגויים לא תאמין" — אין הכוונה שכל מלה שלהם הינה מוטעית, יש שם ערכוב של דברים נכונים ושל דברים לא נכונים. למשל, בתורת החינוך של אפלטון יש דברים יפים ויש גם דברים לא יפים. צריך לסנן. מרן הרב קוק כותב שאם רוצים לבנות את האישיות של האדם באופן מעולה אין לשבור את המידות, אלא להעלותן אל שורשן. צריך להשתמש בכל המדע של תורת הנפש, כולל ההתחדשויות שבאות אלינו מהעולם הכללי, אבל רק אחרי טיהור וסינון, כדי שהן יתאימו לדרישות הקודש והמוסר הטהור (אורות הקודש ג רלד).

הכרת המציאות

בסיכום, יש תחומים בהם המחנך עולה בכוחו על תלמיד חכם שהוא מקור דעת התורה, מפני שהוא למד הרבה מהניסיון שהצטבר, הרבה דרכים, הרבה אמצעים, הרבה טכניקות, הרבה שיטות, ויש למחנך עוד יתרון אחד: שהוא "בשטח". לפעמים, קצין מבין יותר טוב מהרמטכ"ל מה קורה אצלו בגיזרה. הוא מבין יותר טוב מהרמטכ"ל מה שהרמטכ"ל בעצמו אמר, כי הוא נמצא בשטח.

מעשה ברב אחד שהיה לומד יחד עם חתנו, כאשר מישוה היה בא עם שאלה,

עשה לך רב

אכן יש לנו אמון בכל החכמים. הבעיה הקשה היא: "עשה לך רב" (אבות א ו). אדם אינו יכול לשאול על כל עניין את כל החכמים. גם בספרי הרבנים יש דעות הפוכות. לפעמים שני חכמים אומרים אותו דבר במלים שונות, אבל די בכך כדי לסבך אותנו. ולפעמים הם מסבירים מושגים שונים באותם המונחים מה שעוד יותר מסבך.

"עשה לך רב" — כלומר רב אחד (אבות דרבי נתן פרק ח'). אפשר לאכול עם מלח, אפשר לאכול עם סוכר. קשה לאכול עם שניהם כאחד.

אמון

"עשה לך רב" מבוסס על אמון. יש לנו אמון כללי בכל החכמים ממש רבנו עד אחרוני האחרונים. אך אמון בלבד מסוים הוא דבר שצריך לקנות. גם המורה צריך לקנות את אמון תלמידיו, וגם הגננת. הרב צריך לקנות את אמונו. אמון הוא קשר, שייכות. האמון נקנה על ידי זה שהרבה פעמים שאלתי אותו שאלות, בהתחלה בהיסוס רב, ובהדרגה ראיתי שהוא מאיר את אפיקי חיי. לכן יש לי אמון בו.

בתחום החינוך, אי אפשר להרעיף על המחנך פסקי הלכות בחזק יד. רוב הרבנים אינם נותנים תשובות חותכות אלא מסייעים לאדם להחליט לבד. זו העזרה היותר גדולה. הרב אומר: אתה קצין "בשטח", אתה אחראי על המשימה אך אני מוכן לעזור לך, לנתח איתך, לברר איתך, להוסיף לך אופקים, לתת לך כיוון מחשבה, אבל אתה תצטרך להחליט בסוף.

יש לפעמים אנשים ש"מכריחים" רבנים להחליט במקומם, לא זו הדרך. מעשה בפגישה דווקא בענין מדיני אצל רבנו צבי יהודה קוק. היו הרבה דעות, ולחצו עליו שיאמר שיקריע. הוא קם ואמר: לא תכריחו אותי להחליט במקומכם. הרב נותן כיוון, הדרכה, השקפת עולם רחבה. מי שמתמודד עם הבעיה היום-יומית הקשה, מכיוון שיש לו אמון משתכנע מהדברים ותופס את הכיוון.

מי שיש לו הרבה אמון, גם מוכן "לטוט ללא ראות". לפעמים טייס מתבלבל בין השמים לבין הים וצולל לתוך הים. ממגדל הפיקוח מודיעים לו: "אתה צולל לתוך הים". הוא משיב: "לא נכון". והם בשלהם: "אנחנו יודעים שאתה חושב שזה לא נכון, אבל זה כן נכון. תחליט". הוא מחליט להתהפך. בשביל זה צריך שיהיה לו הרבה אמון במגדל הפיקוח.

בעניינים של חינוך, בודאי תמיד יש ממי ללמוד. השקפת התורה היא מין שפה, שנותנת את הכיוון האמיתי שלו.

הפסיקו ללמוד, הרב היה משיב ואחר כך המשיכו בלימודם. פעם באה אשה עם אלה על חתיכת בשר ופנתה אל החתן. הוא השיב: אני רק החתן, הרב הגדול יגיע ודע שעה. האשה שהיתה לחוצה בזמן התחננה בפניו שישב. הוא עיין בספרים והגיע מסקנה מסויימת ואז נכנס הרב הגדול. החתן נשם לרווחה ואמר לחותנו: "באה אשה עם חתיכת הכבד הזה, הקשיתי ותיצתתי, השויתי, הוצאתי יסוד והגעתי למסקנה הזאת". אמר רב: "הכל נכון. אך אין זה כבד, אלא טחול. מה שאמרת נכון הוא, אבל המציאות היא חרת". לפעמים אומרים דברים מאוד נכונים, אבל שייכים לסיטואציה אחרת.

בפסיקה תיאורטית אין בכך בעיה. מוצאים מודל תיאורטי, ואם אותו מודל נהרס על ידי ניסויים חדשים, מחליפים מודל. אבל ילדים אי אפשר להחליף. אדרבה, אם יש סתירה בין התיאוריה לבין הילד, זרוק את התיאוריה ושמור על הילד. המורה שהוא "בשטח" הוא כיור את המציאות. מי שנמצא רחוק אינו מכיר, אינו חש, אינו מבין. הוא לא היה שם, וא לא חווה.

ייתכן חוקר היודע הרבה יותר על מלחמת ויטנאם מאשר חייל שהיה שם, כי הוא קרא פרים רבים, אך החייל היה שם, הוא חווה.

מונות חכמים

עומת זאת לתלמיד חכם יש הסתכלות יותר רחבה, יותר עמוקה של המגמות, של וכיוונים, של הכלליות. משל לשני אנשים שנמצאים באותה עיר, אחד מתהלך בסימטאות ומפותלות ואחד מסתכל מראש המגדל. שניהם רואים אותו דבר, אך מתוך גישה אחרת. כן יש לנו "אמונות חכמים" (אבות ו, ה). אנחנו מאמינים שמה שהחכמים אומרים לנו הוא התורה, שהתורה שבעל פה היא גם תורה מרבונו של עולם. לא דווקא חכם זה או אחר, אלא כולם יחד, עם המחלוקות, השיטות, והויכוחים, כל הדבר הזה שלם.

אנחנו מאמינים שזה דבר שמימי. הרמב"ם כותב באגרת תימן, שאנו סומכים על החכמים שרודפים במשך חייהם את סברות התורה וכוונות התורה, לכן הם מכוונים ביותר אל האמת אגרות הרמב"ם, הוצאת מוסד הרב קוק קס"ו).

יש דברים שאדם יכול לפתור לבד. מרן הרב קוק משתמש במשל "סוסי אש" הלקוח מספר הזוהר, סוסי אש הם אותיות התורה. יש אדם שהולך ברגל כלומר נעזר בשכלו, ש אדם תמיד רוכב על סוס. ויש אדם שכאשר אפשר — ברגל, וכאשר אי אפשר — בסוס (אורות התורה ה, ד).

יש בעיות שאדם יכול לפתור לבדו, ואינו צריך להעזר באותיות התורה — סוסי אש, כך יותר מכוון. אין להיות עצלן וללכת אל הרב על כל דבר, רק כדי לקבל תשובות מוכנות על הכל. כל מה שיכולים צריך לפתור לבד. אך בדברים שאי אפשר לפתור לבד, אז רוכבים על סוס. הרוצה ללכת רק ברגל, לא יגיע רחוק. לעומת זאת, אין ללכת כל הזמן על סוס, צריך גם ללכת ברגל.